

Роман КОРСАК,*orcid.org/0000-0002-7886-0671*

*доктор історичних наук, професор кафедри туристичної інфраструктури і сервісу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Україна, Ужгород), korsakr@i.ua*

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті комплексно проаналізовано історію формування туристичної привабливості Закарпатської області. Дослідивши тенденції розвитку регіонального туризму, можна констатувати, що найбільш сприятливими у Закарпатській області є Рахівський, Тячівський, Міжгірський райони. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що туризм є ефективним засобом та дієвим джерелом збереження і пізнання екології та історико-суспільної спадщини Закарпаття.

Вважаємо, що однією з найпривабливіших серед туристичних регіонів України є Закарпатська область. Це – один з найперспективніших субрегіонів розвитку Карпатського зеленого та етнокультурного туризму.

Автор використав загальнонаукові та спеціальнонаукові методи дослідження. Зокрема, аналізу, синтезу, діалектичний, історизму, історико-хронологічний метод тощо. У науковому доробку віддано перевагу історичним методам дослідження: історико-генетичному, історико-порівняльному, історико-синтетичному, історико-діахронному, емпіричному аналізу тощо.

Ключові слова: туризм, Закарпаття, атракційні місця, екологічний туризм, Рахівський район, туристичне бюро.

Літ. 10.

Roman KORSAK,

*PhD hab. (History), Professor of tourism infrastructure and services department,
Uzhgorod National University (Ukraine, Uzhgorod), korsakr@inbox.ru*

HISTORY OF FORMATION OF TOURIST ATTRACTIVENESS OF THE TRANSCARPATION REGION

The article comprehensively analyzes the history of the formation of tourist attraction in Transcarpathian region. Examining the trends of regional tourism, we can say that the most favorable regions in Transcarpathia region – is Rakhiv, Tyachiv, Mizhhirya. The fact that tourism is an effective tool and an effective source of knowledge preservation and ecology, historical and social heritage of Transcarpathia.

We consider that one of the most attractive tourist regions of Ukraine is the Transcarpathian region. It is one of the most developed sub-regions of Carpathian green and ethnocultural tourism.

The most important resource of the Transcarpathia region is represented by forests, that cover aprox. 50 % of its area, that is 700 hundred ha. This treasure of the region is included in protected areas: Synevyr National Park, Carpathians biosphere reservation and Uzhans'kyi National Park.

Transcarpathia has rich balneary resources – mineral and thermal springs. In the region there were over 700 springs with mineral water and salt water; these being used as entertainment and in industry. The curative qualities of these waters are taken into consideration in over 20 sanatoriums and medical centres in the region.

Historically, that tourism forms practised in Transcarpathia are: treatment and relaxing tourism, cultural tourism, ecumenical tourism, business tourism, sports tourism, ethnic tourism.

In the region there are well-known castles and fortresses: Uzhgorod Castle that is more than 1000 years old, Chynadievo Castle built in XVth C, Shenborn Castle built in French style in 1890, Palanok Castle that is said to be from IX-Xth C, Serednje Castle built in XIIth C and was property of Templars Knights, Khust Castle built in XIth C from wood and later from stone.

The region has special churches including wooden churches such as: Hetyen Protestant Church, Muzhiyevo Protestant Church, Dorobratovo Church, «Acooperământul Maicii Domnului» Church Horiany Rotunda, «St Ana» Wooden Church in Bucoveţ, «St Virgin Maria» Wooden Church in Costrino, «St Mihai» Wooden Church, «St Nicolae» Wooden Church etc.

The author used the general scientific and special methods. In particular, the method of analysis, synthesis, dialectical method, historicism, historical and chronological method, etc. In the preferred scientific heritage histor-

Key words: *tourism, Transcarpathia, atraktiv places, ecotourism, Rakhiv district, tour desk.*

Ref. 10.

Роман КОРСАК,

доктор исторических наук, профессор кафедры туристической инфраструктуры и сервиса ГВУЗ «Ужгородский национальный университет» (Украина, Ужгород), korsakr@inbox.ru

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье комплексно проанализирована история формирования туристической привлекательности Закарпатской области. Исследовав тенденции развития регионального туризма, можно констатировать, что самым благоприятными районами в Закарпатской области – есть Раховский, Тячевский, Межгорский. Актуальность темы исследования обусловлена тем, что туризм является эффективным средством и действенным источником сохранения и познания экологии и историко-общественной наследия Закарпатья.

Считаем, что одной из самых привлекательных среди туристических регионов Украины является Закарпатская область. Это - перспективный субрегион развития Карпатского зеленого и этнокультурного туризма.

Автор использовал общенаучные и специальнаучные методы исследования. В частности, анализа, синтеза, диалектический метод, историзма, историко-хронологический и др. Предпочтение, однако, отдано историческим методам исследования: историко-генетическому, историко-сравнительному, историко-синтетическому, историко-диахронному, эмпирическому анализу и т.п.

Ключевые слова: *туризм, Закарпатье, атракційні места, екологічний туризм, Раховський район, туристическое бюро.*

Лит. 10.

Постановка проблеми. Вважаємо, що однією з найпривабливіших серед туристичних регіонів України є Закарпатська область. Сьогодні – це один з найперспективніших субрегіонів розвитку Карпатського зеленого та етнокультурного туризму.

У Європі цей унікальний, високогірний район України знають як регіон, де разом з природою збереглася самобутня етнографічна культура корінних жителів краю: бойків, лемків, гуцул та долинян. Незважаючи на це, мусимо констатувати, що історія розвитку туристичної привабливості Закарпатської області недостатньо висвітлена у спеціальній туристичній літературі, що спонукало автора до написання цієї роботи.

Аналіз досліджень. Зокрема, проблематику дослідження історії розвитку туристичної галузі у Закарпатті та теоретико-методологічні засади дослідження закарпатського туризму в історичній ретроспективі комплексно розглянуті у працях А. Мельника та Ж. Собоєв [4], В. Фургія [8], Ф. Шандора [9]. Загальні тенденції розвитку вітчизняного, у тому числі й закарпатського туризму, розглянуто В. Абрамовим [1], В. Федорченком [7]. Водночас зауважимо, що історія формування туристичної привабливості Закарпатської області, у вітчизняній бібліографії достатньою мірою не досліджується. Окремі статті, розміщені в інтернет-ресурсах, мають винятково публіцистичний та рекламний характер.

Мета статті – проаналізувати історію формування туристичної привабливості Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що туристична привабливість території формується передусім за наявності природних або історико-культурних туристичних ресурсів. Водночас такі ресурси ще не встановлюють рівень привабливості цієї чи іншої території. Туристична привабливість часто мінлива і може змінюватися залежно від багатьох чинників. Саме до них належить наявність сучасної матеріально-технічної бази туризму, зокрема новітніх готельних комплексів, спеціалізованих закладів із відповідним асортиментом послуг, які вони продукують та ін.

У нашому контексті територія тоді приваблива, якщо вона має туристичні ресурси:

1. Природні;
2. Історико-культурні;
3. Соціально-економічні;
4. Розвинуту матеріально-технічну базу;

5. Насичену інфраструктуру;
6. Зручне транспортно-географічне розташування та ін.

Зазначимо, що історично для відпочинку на території сучасної Закарпатської області найчастіше обиралися території з мальовничими ландшафтами, зокрема:

1. Рахівські гори;
2. Солотвинські солекопальні;
3. Ліси Тячівщини;
4. Карпатські полонини.

Відпочивальників приваблювали рекреаційні місця, зокрема:

- річки;
- озера;
- значні лісові масиви;
- лікувальні джерела Свялящини, Хустщини, Тячівщини та Рахівщини.

На час літниськ селяни забезпечували відпочивальників харчуванням, нічлігом, надавали допомогу в організації відпочинку [2, 5–8; 3, 12–16; 4, 123–129].

Перші історичні згадки про рекреаційне використання, зокрема джерел мінеральних вод Свалящини, зазначаються у звітах для короля Матяша (1463). У 1709 р. джерело відвідав Ференц II Ракоці. Через деякий час цілющі води, як й інші мінеральні води Карпатського регіону, розливалися і імпортувалися до Європи підприємством графа Шенборна. Зокрема відзначимо, що мінеральна вода «Свалява» поставлялася до Відня, Парижа, Будапешта, а також на північ – у Галицьке королівство. Також відомо про поставки स्वाлявської мінеральної води до Москви (XVII – XVIII ст.). З 1826 до 1836 рр. на Закарпатті функціонували купелі [7, 28–49].

У середині XIX ст. Свалявська мінеральна вода почала продаватися під брендом «Solyvai» у скляних пляшках (0,5 і 0,75 л). У такому вигляді вона експортувалася до Будапешта, Відня, Парижа. У 1855 р. на виставці мінеральних вод у Парижі вона була відзначена почесним Золотим дипломом як одна з найкращих мінеральних вод Європи. Зазначимо, що у 1884 р. нагорода за смакові якості їй була присуджена також на виставці у Відні [2, 239–270].

Як відзначає закарпатський дослідник Ф. Шандор, у 1885 р. на сільськогосподарській виставці у Будапешті, Мукачівська домінія була представлена окремим павільйоном. Туризм на Закарпатті у XIX ст. розвивався на природоохоронних територіях, через угіддя яких проходили туристичні маршрути. Як зазначає автор, розвитку туризму сприяли туристичні притулки та пансіонати, які у той час масово відкривалися на території області. Зокрема, у Синяку, Солочині, Полянні, Нижніх Воротях тощо [9, 183–189].

Ф. Шандор, також зазначив, що розвивався рекреаційний туризм і на території Мараморощини. Зокрема, про це свідчить туристичний путівник «Тесов-Koningsfeld» (1890). Даючи аналіз зазначеному документу, відзначимо, що це путівник із туристичною мапою Тересвянської долини та вказаними туристичними притулками у:

1. Дубовому;
2. Красній;
3. Усть-Чорні;
4. Брустурах;
5. Р. Мокрій;
6. Н. Мокрій;
7. На полонинах.

Відповідно до інформації путівника, в Усть-Чорній тоді функціонувала родонова купіль та пансіонат на 15 осіб, а також тут пропонували кінні та водні маршрути. Також туристика на Мараморощині кінця XIX і початку XX ст. описана у виданні «У долині Тересви» (1932).

Насамкінець автор статті відзначив, що у 1897 р. мукачівською домінією було видано туристичний путівник «Берегвар і його Токаниці», а вчений-археолог Т. Легоцький у 1912 р. видав короткий туристичний нарис «Мукачівський замок Паланок» [9, 183–189].

Як зазначають науковці Ж. Собоу і А. Мельник, для багатьох рекреаційних центрів Закарпаття саме господарства літниського типу були першою формою рекреаційного освоєння цієї місцевості.

сті. Літнисько – це місце, у Карпатах, куди на літо виїжджали інтелігенти. Це – особливий вид карпатської рекреації і курортології, який практикували на Закарпатті та Галичині інтелігентні родини, які мали літній дім десь у горах або дім, в якому мешкав хтось із родини.

Аналізуючи статтю зазначених авторів, можна констатувати, що літниська синтезували у собі кілька напрямів туризму:

1. Відпочинковий;
2. Оздоровчий;
3. Пізнавальний – вивчення місцевих історичних місць та природних цінностей;
4. Активний – піший та лежачарський.

Таким чином, це була досить поширена форма відпочинку, як правило, сімейного типу, яка охоплювала села з мальовничими місцевостями й відпочинковими і оздоровчими ресурсами:

- а) джерелами;
- б) лісовими масивами.

Зокрема, для потреб туристів були обладнані:

- літниська полонинських пастухів;
- лісничівка;
- сироварня на полонині Квасівській Менчул.

Зазначимо, що літниськовий рух, тобто відпочинок у сільській місцевості як одна із форм екологічного туризму був поширений по всьому Карпатському регіону з кінця XIX ст. до середини XX ст. Після Другої світової війни традиція літниськ почала зникати, зважаючи на політичну ситуацію у Радянській Україні. На зміну їм приходять так звані дачі. Дачі були тільки у тих, кого радянський режим визнавав суспільнозначимим [4, 123–129].

У Чехословацький період були поширені притулки для мандрівників. У них організовувалося обслуговування та забезпечення туристів нічлігом харчами [8, 114–116; 9, 183–189].

На наш погляд, вдале поєднання впливів східної і західної культури та традицій привертало увагу до розвитку закарпатської туристики відомих українських вчених- етнографів. Науковці цікавилися наступним:

- історією рідного краю;
- милувалися прекрасними краєвидами;
- вивчали пам'ятки писемності та побут населення;
- збирали етнографічні та фольклорні матеріали [4, 123–129; 5, 27–29; 6, 56–71].

Зазначимо, що з 60-х рр. XIX ст. відбувається виокремлення туризму як окремого виду спорту у межах Австро-Угорської імперії. Цьому сприяло створення у 1896 р. туристичного товариства «Друзі природи» та численних туристських гуртків на всій території Австро-Угорщини.

Також зазначимо, що на початку XX ст. на територію Закарпаття приходить нова система пластунського виховання, що ставить собі за мету формування нового здорового і національно свідомого покоління. Пластовий закон передбачав програму юнацького виховання. Серед них домінуючим була спортивна та туристична підготовка [4, 123–129].

Після Першої світової війни Закарпаття входило до складу Чехословацької республіки. Упродовж 20 – 30-х рр. мали місце відчутні зміни у всіх сферах життя населення краю. Інтерес з боку влади до природних ресурсів прискорив будівництво:

1. Шосейних доріг;
2. Залізниць;
3. Інфраструктури.

Як зазначають В. Фургій та Ф. Шандор, головну роль у розвитку туристичної галузі відіграв Клуб чехословацьких туристів (ЧСКТ), який мав свої відділення в усіх окружних центрах Підкарпатської Русі. Автори констатують, що у ті роки туристична інфраструктура Підкарпатської Русі була розвинутою слабо. Тому Клуб співпрацював із державними органами лісового господарства краю, які володіли розгалуженою мережею лісових стежок у Рахівському районі. Крім того, ЧСКТ протягом 20 – 30 рр. XX ст. зумів звести власні притулки у вигідних місцях:

1. Поблизу доріг;
2. Вузькоколіюк;

3. Водосховищ, що забезпечувало більшу надійність для проживання та харчування туристів [8, 114–116; 9, 183–189].

До переліку найбільш відвідуваних об'єктів показу у чотирьох туристичних регіонах належали культурні, історичні, архітектурні та природні пам'ятки, зокрема:

1. Ужгорода;
2. Мукачева;
3. Хуста;
4. Виногорова;
5. Тячева;
6. Рахова [2, 5–8; 10, 259–265].

Так, користувалися популярністю народні промисли Великого Бичкова та Рахова. Також відзначимо, що на Рахівщині та у селах Ужанської і Турянської долини, розвивався приватний туризм, який надавав послуги з екологічного туризму [9, 183–189].

У результаті зростання чисельності аматорів пізнавального мандрівництва перед його організаторами постала потреба об'єднати зусилля окремих туристів у єдиній організації.

Протягом 20 – 30-х рр. ХХ ст. туризм мав такий характер:

1. Краєзнавчо-пізнавальний;
2. Розважальний;
3. Спортивний.

На початку ХХ ст. Закарпаття стало приваблювати до краю європейців багатими історичними, природними, культурними, архітектурними пам'ятками. Поєднання історії і традицій цих етносів з давніх часів робило його популярним серед туристів [4, 123–129; 10, 259–265].

Окрему увагу варто звернути на історію розвитку зимового туризму. Клуб Чехословацьких туристів сприяв:

1. Прокладанню нових лижних трас;
2. Планував будівництво гірськолижних баз на Рахівщині.

Поряд з гірськолижними трасами будувалися готелі з якісним асортиментом послуг:

- а) Гірська хата «Піп Іван» на висоті 1560 м. на 70 місць;
- б) туристичний готель «Легіо» на Воловеччині.

Путівники і довідники про туристичні можливості краю склалися провідними спеціалістами туристичної індустрії і видавалися на багатьох мовах [4, 123–129].

Значимо, що у радянський час туристична галузь була зорієнтована на рекреацію. Масово будувалися санаторії, великі і малі оздоровниці. З'являються рекреаційні зони довкола:

- Поляни;
- Шаяна;
- Синяка;
- Голубиново;
- Н.Солотвина;
- Солотвина;
- Сойм.

Відзначимо, що підсумком розвитку туристичної індустрії у Радянському Союзі стало створення курортних зон «Укпрофоздоровниці» та «Колгоспоздоровниці»:

1. Поляна (Свалявський район);
2. Шаян (Хустський район);
3. Гірська Тиса (Рахівський район);
4. Сойми (Міжгірський район);
5. Карпати та Синяк (Мукачівський район);
6. Рекреаційно-спортивних зон Берегово (термальні басейни);
7. Жденієво, Красія, Подобовець (гірськолижні витяги);
8. Туристичних маршрутів Боржавські полонини, Полонина Руна.

На початку 90-х рр. туристична галузь функціонувала базуючись на радянських санаторно-курортних об'єктах та у виїзному туризмі [7, 175–184].

Висновки. Як висновок, можемо констатувати, що підґрунтя для успішного розвитку туристичної привабливості Закарпаття були закладені, ще у XVI – XVIII ст. Саме тоді почали розвиватися літні та зимні види туризму, які традиційно залишаються популярними у області і сьогодні. Також відзначимо, що мінеральні джерела Закарпаття, які використовувалися у рекреації ще з XVI ст. сьогодні стали своєрідною візитівкою туристичної привабливості краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В. В. Історія туризму / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур. – Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2010. – 294 с.
2. Корсак Р. Туристичні об'єкти Закарпатської області / Р. Корсак, М. Корсак, В. Гребенюк. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2017. – 416 с.
3. Котигорошко В. Закарпаття в давнину / В. Котигорошко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 39–40. – С. 12–16.
4. Мельник А. Особливості становлення організованого туризму Закарпаття (кінець XIX – початок XX століття) / А. Мельник, Ж. Собоєв // Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. – № 2. – 2016. – С. 123–129.
5. Стойко С. Роль природно-заповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків, лемків / С. Стойко, Д. Крук // Зелені Карпати. – 2004. – № 1–2. – С. 27–29.
6. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько. – К.: Наукова думка, 1998. – 98 с.
7. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
8. Фургій В. Розвиток туризму на Закарпатті в період Чехословаччини 1918 – 1938 рр. // Східноєвропейський історичний вісник. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Вип. 3. – С. 114–117.
9. Шандор Ф. Ф. Становлення туристичної галузі в Закарпатті: історичний аспект [Текст] / Ф. Ф. Шандор // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Географія. Землеустрій. Природокористування / [відп. ред. С. Поп]. – Ужгород: Говерла, 2013. – Вип. 1. – С. 183–189.
10. Чаплінський Б. Проблематика етнокультурного ландшафту Гуцульщини: риси, поділ, збереження / Б. Чаплінський, А. Кібіч // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Серія: Географія. – 2010. – Вип. 21. – С. 259–265.

REFERENCES

1. Abramov V. V. Istoryia turyzmu / V. V. Abramov, M. V. Tonkoshkur. – Kharkiv: Kharkivs'ka natsional'na akademiya mis'koho hospodarstva, 2010. – 294 s.
2. Korsak R. Turystychni ob'yekty Zakarpat-s'koyi oblasti / R. Korsak, M. Korsak, V. Hrebennyuk. – Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2017. – 416 s.
3. Kotyhoroshko V. Zakarpattya v davnynu / V. Kotyhoroshko // Krayeznavstvo. Neohrafiya. Turyzm. – 2006. – № 39–40. – С. 12–16.
4. Mel'nyk A. Osoblyvosti stanovlennya orhanizovanoho turyzmu Zakarpattya (kinets' XIX – pochatok XX stolittya) / A. Mel'nyk, Zh. Sobov // Rekreatsiyna neohrafiya i turyzm. Naukovi zapysky. – № 2. – 2016. – S. 123–129.
5. Stoyko S. Rol' pryrodno-zapovidnoho fondu Karpat u zberezhenni etnokul'turnoyi spadshchyny hutsuliv, boykiv, lemkiv / S. Stoyko, D. Kruk // Zeleni Karpaty. – 2004. – № 1–2. – S. 27–29.
6. Tron'ko P. T. Krayeznavstvo u vidrodzhenni dukhovnosti i kul'tury. Dosvid. Problemy. Perspektyvy / P. T. Tron'ko. – K.: Naukova dumka, 1998. – 98 s.
7. Fedorchenko V. K. Istoryiya turyzmu v Ukrayini: Navchal'nyy posibnyk / V. K. Fedorchenko, T. A. D'orova. – K.: Vyshcha shkola, 2002. – 195 s.
8. Furtiy V. Rozvytok turyzmu na Zakarpatti v period Chekhoslovachchyny 1918 – 1938 rr. // Skhidnoyevropeys'kyu istorychnyy visnyk. – Drohobych: Posvit, 2017. – Vyp. 3. – S. 114–117.
9. Shandor F. F. Stanovlennya turystychnoyi haluzi v Zakarpatti: istorychnyy aspekt [Tekst] / F. F. Shandor // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Neohrafiya. Zemleustriy. Pryrodokorystuvannya / [vidp. red. S. Pop]. – Uzhhorod: Hoverla, 2013. – Vyp. 1. – S. 183–189.
10. Chaplins'kyu B. Problematyka etnokul'turnoho landshaftu Hutsul'shchyny: rysy, podil, zberezheniya / B. Chaplins'kyu, A. Kibych // Naukovi zapysky Vinnyts'koho peduniversytetu. Seriya: Neohrafiya. – 2010. – Vyp. 21. – S. 259–265.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2017 р.